

Historiografski pregled i kultura sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj

Ninoslav Bandić¹

Historiografska obrada Prvog svjetskog rata u Hrvatskoj proteklih je stotinu godina bila pod snažnim utjecajem dominantnih političkih i ideoloških čimbenika koji su usmjeravali rad povjesničara prema podobnim i poželjnim interpretacijama Prvog svjetskog rata, ovisno o državnom okviru u kojem se Hrvatska u tom trenutku nalazila. Rad se bavi dominantnim obrascima obrade Prvog svjetskog rata u hrvatskoj odnosno jugoslavenskoj historiografiji 20. stoljeća te daje kratak pregled recentnih trendova u historiografiji Prvog svjetskog rata u Republici Hrvatskoj. Isto tako, polazeći od teze da je i kultura sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj gotovo nepostojeća u usporedbi s pojedinim drugim društvima i državama koje su u njemu sudjelovale, rad daje kratki pregled fenomena kulture sjećanja na Prvi svjetski rat, odnosno razloge njegova izostanka u hrvatskom društvu, uz poseban osvrt na obilježavanje stogodišnjice rata u razdoblju od 2014. do 2018. godine.

Ključne riječi: Hrvatska, hrvatska historiografija, kultura sjećanja, stogodišnjica 2014.-2018., Prvi svjetski rat.

1. Uvod

Nakon izbijanja Prvog svjetskog rata velik broj stanovništva hrvatskih zemalja bio je unovačen u oružane snage Austro-Ugarske Monarhije i borio se na svim važnijim bojištima, ponajprije u okviru 36. i 7. pješačke divizije te 42. domobranske divizije, uz brojne manje postrojbe i veliku zastupljenost u

1 Ninoslav Bandić, univ. spec. pol., Zagreb, Republika Hrvatska. E-pošta: nbandic2@gmail.com.

mornarici. Prema pojedinim podacima, Hrvati su činili 10 % stanovništva Austro-Ugarske Monarhije, dok su činili 13–14 % pripadnika u mobiliziranim oružanim snagama Austro-Ugarske.² Hrvatske postrojbe posebno su bile aktivne na Balkanskom, Galicijskom i Talijanskom bojištu. Hrvatske su zemlje ubrzo osjetile gospodarske posljedice rata, ponajviše u vidu nestašica hrane i nedostatku radne snage.³ S obzirom na sve težu situaciju na bojišnici, masovne mobilizacije te velik broj poginulih, u posljednjoj godini rata dolazi do značajnog povećanja broja dezertera u austrougarskim oružanim snagama, uključujući i Hrvate. Takozvanom *zelenom kadru* pridružili su se i mnogobrojni osiromašeni seljaci koji su zbog rekvizicija i drugih nameta u ratu bili osiromašeni i materijalno upropašteni, a djelovanje zelenog kadra činio je značajnu komponentu velikih društvenih nemira koji su se osobito proširili na kraju rata i u razdoblju proglašenja Države SHS.⁴ Prema nekim procjenama, u ratu je poginulo oko sto tisuća hrvatskih vojnika, a gotovo jednako toliko civila umrlo je od gladi i bolesti, posebice španjolske gripe.⁵

Međutim, Veliki je rat u hrvatskoj historiografiji tradicionalno podzastupljen, odnosno nedovoljno istražen i neadekvatno obrađivan. Rad daje pregled razloga zašto je tomu tako, odnosno bavi se dominantnim obrascima obrade Prvog svjetskog rata u hrvatskoj odnosno jugoslavenskoj historiografiji tokom 20. stoljeća te daje pregled recentnih smjerova i trendova historiografske obrade Prvog svjetskog rata u Republici Hrvatskoj. Isto tako, polazeći od teze da je i kultura sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj gotovo nepostojeća, u usporedbi s pojedinim drugim društvima i državama koje su u njemu sudjelovale, rad daje kratki pregled fenomena kulture sjećanja na Prvi svjetski rat, odnosno razloga njegova izostanka u hrvatskom društvu. Također, daje se osvrt na okolnosti obilježavanja stogodišnjice rata u razdoblju od 2014. do 2018. godine.

2. Hrvatska historiografija i Prvi svjetski rat

Uz vremenski slijed i biološku smjenu generacija, očekivanih razloga zbog kojih je danas publicistička i znanstvena pozornost u Hrvatskoj posvećenija Drugom svjetskom ratu i Domovinskom ratu, hrvatska povijest u dvadesetom

2 Đukić, Pavelić i Šaur, „Hrvatska u Prvom svjetskom ratu - Bojišta, stradanja, društvo“, 81.

3 Herman Kaurić, „The First World War in Croatia – More or Less Known Facts“, 13.

4 Bogdanović, „Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihovo djelovanje u Podravini i Prigorju“, 96.

5 Herman Kaurić, „The First World War in Croatia – More or Less Known Facts“, 20.

stoljeću obilježena je mijenjanjem državnih, političkih, ideoloških okvira u kojima se Hrvatska nalazila, a koji su na društveno, kulturno, političko i umjetničko ozračje utjecali izravnim određivanjem više ili manje poželjnih te potpuno nepoželjnih tema.⁶

U prvoj jugoslavenskoj državi profesionalni povjesničari prvenstveno su se bavili pitanjima vezanima uz jugoslavensku državu i okolnosti njezinog nastanka, pri čemu se pritom nije dovodilo u pitanje smislenost uspostave jugoslavenske države, već su u prvi plan izbijali politički odnosi koji su bili presudni za njezino poslijeratno uređenje.⁷ Primjer za navedeno dvije su knjige Ferde Šišića, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.* iz 1920. godine i knjiga *Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu: zbirka akata i dokumenata*, također iz 1920. godine, kao i u dvosveščana knjiga Vladimira Šuleka *Diplomatska historija centralnih sila 1882-1915*, objavljena 1938. godine.⁸ Dominantni politički pogled shvaćao je jugoslavensku državu kao proširenu Kraljevinu Srbiju, a njezine oružane snage kao baštinike srpske vojne tradicije.⁹ U takvim je ideološkim parametrima Austro-Ugarska smatrana „tamnicom naroda“ te agresorom u Prvom svjetskom ratu, zbog čega nije bilo poželjno da historiografija djeluje izvan ovih okvira, pa ni mogućnosti za razmatranje povijesti Austro-Ugarske i njezinih vojnih postrojbi za vrijeme rata.¹⁰

Premda je temeljem Hrvatsko-ugarske nagodbe hrvatski jezik postao službenim jezikom, a hrvatska trobojnica službenim vojničkim stijegom u postrojbama domobranstva podizanima iz područja Kraljevine Hrvatske i Slavonije, zbog čega se o njima govorilo kao o *Hrvatskom domobranstvu*, hrvatska vojnička tradicija se u historiografiji prve Jugoslavije spominjala kao nešto što – ako uopće postoji – pripada dalekoj prošlosti, poput razdoblja sukoba s Osmanlijama ili borbama za „tuđe interese“ u europskim sukobima 18. stoljeća.¹¹ Kao svojevrсна protuteža pojavljivali su se hrvatski ili u hrvatskim krajevima djelujući autori, koji su, motivirani najprije dnevopolitičkim ciljevima da se upozori na nesrpske žrtve u hrvatskim krajevima, pažnju posvećivali tzv. *dobrovoljačkom pokretu* i neuspjelim pokušajima Jugoslavenskoga odbora da

6 Hameršak, *Tamna strana Marsa - hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, 177.

7 Herman Kaurić, „Prvi svjetski rat u hrvatskoj historiografiji“, 24.

8 Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914.-1919.*, *Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu: zbirka akata i dokumenata*; Šulek, *Diplomatska historija centralnih sila 1882-1915*.

9 Hameršak, *Tamna strana Marsa - hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, 177.

10 Herman Kaurić, „Prvi svjetski rat u hrvatskoj historiografiji“, 24.

11 Hameršak, *Tamna strana Marsa - hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, 178.

stvari vlastite oružane snage.¹² Odmak od propisanog historiografskog diskursa u određenoj se mjeri dogodio kada je postalo sve izglednije da će doći do izbijanja novog velikog rata, pri čemu je određenu ulogu imalo i obilježavanje dvadesete obljetnice izbijanja, odnosno završetka rata.¹³

U razdoblju Nezavisne Države Hrvatske, posebice uzevši u obzir činjenicu da su se njezine redovne oružane snage 1941. i 1942. godine zvale *Hrvatsko domobranstvo*, a od 1942. do 1944. godine *Domobranstvo*, hrvatskoj se vojnoj baštini nastojalo udahnuti novi život.¹⁴ Ipak, takva su nastojanja i u NDH bila određena političkim i ideološkim potrebama. Premda se u ovom razdoblju posvetila pažnja novijoj hrvatskoj vojnoj povijesti (osnovao se prvi ratni muzej i arhiv, tiskaju se pojedina djela, mobilizirali su se mediji) u slučaju Prvog svjetskog rata historiografija se opet našla sputana političkim okolnostima. Naime, zbog odnosa s tadašnjom saveznicom i pokroviteljicom NDH, fašističkom Kraljevinom Italijom, u historiografiji Prvog svjetskog rata marginalizira se ili potpuno izostavlja prikaz Talijanskog bojišta Prvog svjetskog rata, odnosno bojišnice na rijeci Soči, a gdje su u značajnoj mjeri sudjelovale hrvatske postrojbe. Primjerice, knjiga nekadašnjeg austro-ugarskog časnika i vojnog povjesničara Slavka Pavičića *Hrvatska vojna i ratna poviest i Prvi svjetski rat*, objavljena 1943. godine, ne obuhvaća događaje na Talijanskom bojištu.¹⁵ Tek je kasnije, nakon promjene političkih okolnosti, odnosno prebacivanja Italije na stranu Saveznika, Pavičić bio u mogućnosti objaviti knjigu *Jugozapadno (talijansko) ratište u Prvom svjetskom ratu*, koja je objavljena 1944. godine.¹⁶ Sličnim je ograničenjima podlijegala i tadašnja leksikografija. Primjerice, u sklopu poglavlja o hrvatskoj vojnoj povijesti, objavljenom u zborniku *Naša Domovina* 1943. godine, Slavko Pavičić i politički urednik Franjo Perše naveli su da su se Dalmatinci mahom borili na „zapadnom bojištu“,¹⁷ time vjerojatno svjesno stvarajući ambigvitet s obzirom na to da se tim nazivom označavalo francusko-belgijsko bojište, dok se u Austro-Ugarskoj fronta s Italijom nazivala jugozapadnim bojištem. Isto tako, pišući o austrougarskom bojnom brodu *Viribus Unitis*, koji je potopljen djelovanjem talijanskih specijalnih postrojbi nakon što je prešao pod zapovjedništvo Narodnog vijeća SHS, Pavičić i Perše jednostav-

12 Isto.

13 Herman Kaurić, „Prvi svjetski rat u hrvatskoj historiografiji“, 24.

14 Hameršak, *Tamna strana Marsa - hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, 180.

15 Pavičić, *Hrvatska vojna i ratna poviest i Prvi svjetski rat*.

16 Pavičić, *Jugozapadno (talijansko) ratište u Prvom svjetskom ratu*.

17 Isto.

no su konstatairali da je brod 1. studenog 1918. godine „potopljen od preostalih lutajućih podmornica“.¹⁸

Uspostavom socijalističke Jugoslavije 1945. godine opet je postalo nepodobno istraživati hrvatsku vojnu povijest Velikoga rata, kao i onu političku i društvenu povijest izvan jugocentričnih okvira. Posebice se zbog iskustva Drugog svjetskog rata, u kojemu su se južnoslavenski narodi često nalazili na suprotstavljenim stranama, nije smatralo podobnim prizivati u sjećanje činjenicu da se „bratski narodi i narodnosti“ i u Prvom svjetskom ratu, svega tridesetak godine ranije, također borili na suprotstavljenim stranama.¹⁹ Afirmativan pristup recentnoj hrvatskoj vojnoj povijesti bio je prakticiran jedino u emigrantskoj publicistici. Slično kao i u prvoj Jugoslaviji, dominantni historiografski trendovi nisu dovodili u pitanje smisao nastanka jugoslavenske državne zajednice, no, sukladno dominantnoj socijalističkoj ideologiji, u historiografiji se pojavila klasna odnosno komunistička perspektiva.

Povjesničari i publicisti socijalističke Jugoslavije, velikim dijelom koncentrirani u beogradskom Vojnoistorijskom institutu te Vojnoizdavačkom zavodu bavili su se ponajviše Drugim svjetskim ratom, dok su, slično kao i u prvoj Jugoslaviji, vezano uz Prvi svjetski bili primarno fokusirani primarno na njegova opća politička, a manje na vojna događanja, i to ponajprije na jugoslavenske dobrovoljce, vojničke pobune, te širenje komunističkih ideja, posebice među povratnicima iz ruskog zarobljeništva.²⁰ U znatnoj mjeri historiografija se bavila djelatnošću oružanih snaga Kraljevine Srbije i Kraljevine Crne Gore, kao i sarajevskih atentatora.²¹ Austro-Ugarska Monarhija prikazivana je u demonizacijskom svjetlu, pri čemu je ovoj komponenti povremeno dodavana i ona klasna, a hrvatskom domobranstvu i vojnoj tradiciji općenito nametala se hipoteka NDH, odnosno razdoblje Drugog svjetskog rata.²² Oblici obezvređivanja mogli su biti različiti, što je ovisilo o *službenim* odnosno dominantnim ideološkim vrijednostima, ali nije bilo bitne razlike u optuživanju Austro-Ugarske Monarhije da je željela razoriti „jugoslavensko jedinstvo“, kako se često formuliralo u prvoj Jugoslaviji, odnosno da je širila „razdor i mržnju među jugoslavenskim narodima“, kako se navodilo u socijalističkoj Jugoslaviji.²³

18 Isto.

19 Herman Kaurić, „Prvi svjetski rat u hrvatskoj historiografiji“, 24.

20 Hameršak, *Tamna strana Marsa - hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, 183.

21 Isto.

22 Isto, 184.

23 Markus, „Demonizacija Habsburške monarhije kao metoda historijskih istraživanja“, 85.

U svom radu *Austro-ugarski zarobljenici u Srbiji 1914.-1915. godine i prilikom povlačenja kroz Albaniju*, objavljenom u *Zborniku Historijskog instituta Slavonije* 1964. godine, srpski povjesničar Bogumil Hrabak, koji se bavio različitim aspektima hrvatske povijesti, napisao je: „Ima tema koje nisu popularne i koje se prešućuju, koje naročito nacionalnopolitičko shvaćanje određene sredi- na nerado akceptira, i koje s vremenom postaju skoro ‘nepotrebne’, iako u sebi sadrže mnoge elemente značajne za razumijevanje povijesnih tokova i mož- da upravo za poučavanje nacionalnopolitičkog razvitka i shvaćanja u odrede- nom vremenskom razdoblju“.²⁴ Hrabak se referirao na opisane historiografske okolnosti, posebice na hrvatske povjesničare, koji su, imajući u vidu ideološka ograničenja prisutna u socijalističkoj Jugoslaviji, nastojali izbjeći podsjećanje na hrvatske „stare grijeh“.

Hrvatska leksikografija podlijegala je istim ograničenjima kao i historiogra- fija. U izdanjima Leksikografskog zavoda Miroslava Krleže prednjačile su po- litičke teme, dok su vojne obrađivane tek fragmentarno: prvi svezak Hrvatskog biografskog leksikona, objavljen 1983. godine, u kojemu se i vojne teme na- stojali sustavnije obraditi, bio je izložen oštrim kritikama.²⁵ Na sličan je prijem naišla i nešto ranija *Enciklopedija povijesti hrvatske povijesti i kulture*, objav- ljena 1980. godine, premda su u njoj zasebnim člancima bili obrađeni samo zeleni kadar i domobranstvo NDH, dok je Prvi svjetski rat obrađen pretežno na globalnoj razini.²⁶ U hrvatskoj odnosno jugoslavenskoj periodici od 1945. do 1990. godine mogu se pronaći određene iznimke ovakve prakse, s obzirom na to da su i „kontrolirani“ popularni mediji katkada afirmativno pisali o Južnim Slavenima o austro-ugarskim postrojbama. Naime, osim etabliranih teza poput doprinosa Južnih Slavena u rušenju stare Monarhije ili njihovih velikih žrtava i stradanja u ratu, povremeno se, u razdobljima napetijih međudržavnih odno- sa, podsjećalo i na talijanske vojne neuspjehe tijekom Prvog svjetskog rata.²⁷ Vjerojatno zbog manje opterećenosti već spomenutim povijesnim i političkim okolnostima, u ovome su prednjačili slovenski autori.²⁸

Dakle, istraživanja Prvoga svjetskoga rata u jugoslavenskoj državi mogla su se odvijati u strogo kontroliranim uvjetima i uz poštivanje ograničenja proiste-

24 Hrabak, „Austro-ugarski zarobljenici u Srbiji 1914.-1915. godine i prilikom povlačenja kroz Albaniju“, 107.

25 Hameršak, *Tamna strana Marsa - hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, 184-185.

26 Isto.

27 Isto, 186.

28 Isto.

klih iz državne ideologije, no rijetki su to činili. Krajem 1960.-ih objavljen je nešto veći broj radova koji se barem kronološki dotiču Prvog svjetskog rata, pri čemu treba upozoriti na to da je razlika zamjetna zato što do tada, kako navodi Vijoleta Herman Kaurić nema gotovo *ništa*, a tada je ipak objavljeno *štošta* i ta se uzlazna putanja nastavila tijekom idućih desetljeća.²⁹ Ipak, jedino sveobuhvatno djelo o ratu tiskano u Zagrebu bila je knjiga *Prvi svjetski rat* autora Josipa Horvata, objavljena 1967. godine, a takvo je bilo nepromijenjeno sve do 1989. godine, kada je objavljen naslov Bogdana Krizmana, ipak značajno uže definirane teme, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu: Hrvatsko-srpski politički odnosi*.³⁰

Ilustrativan primjer kakva sudbina može zateći autora u slučaju nekonformiranja ideološkim normama jugoslavenske historiografije onaj je povjesničara Dragutina Šćukanca, koji je radio u zagrebačkom Institutu za historiju radničkog pokreta. On je 1970. godine, reagirajući na jedan tekst objavljen u njemačkom listu *Der Spiegel*, gdje se navodno tvrdilo da hrvatski jezik nije bio službeni ni u jednoj postrojbi austrougarske vojske, napisao kratku povijest Hrvatskoga domobranstva od 1868. do 1918. godine u vidu članka *Ipak i u vojsci na hrvatskom jeziku*, te je u njemu konstatirao da je u tom razdoblju „postojala, makar i po veličini ograničena, vlastita hrvatska oružana sila“ te da je i Austro-Ugarska, kao višenacionalna država „propala baš zbog toga što svim svojim narodima nije ni načelno ni stvarno priznavala suvremena prava“.³¹ Šćukanec je očito aludirao na tadašnje političke prilike u SFRJ, a njegov je dodatni krimen predstavljala činjenica da je u popis literature uvrstio članke o domobranstvu iz tiskovina objavljenih u NDH, zbornika *Naša domovina* iz 1943. godine te petog sveska *Hrvatske enciklopedije* 1945. godine.³² S obzirom na to da je članak objavljen u jeku Hrvatskog proljeća, autor je snosio teške posljedice: optužen je za špijunažu i osuđen na četiri godine zatvora u skupini s Franjom Tuđmanom i Brunom Bušićem.³³

Još jedan mogući važan razlog za oskudnu pozornost koja je pridodavana vojnim aspektima Prvog svjetskog rata ratni je put Josipa Broza Tita, koji je do zarobljavanja od ruskih snaga 1915. godine služio u oružanim snagama

29 Herman Kaurić, „Prvi svjetski rat u hrvatskoj historiografiji“, 28.

30 Isto.

31 Isto.

32 Isto, 23.

33 Isto.

Austro-Ugarske, odnosno bio dočasnik 25. domobranske pješačke pukovnije. Broz je u svom životopisu, koji je napisao za Kominternu 1935. godine, naveo da se na srpskom bojištu borio od kolovoza do prosinca 1914. godine. U biografijama Broza objavljenih za vrijeme njegovog života ovaj se podatak u pravilu nije spominjao.³⁴ Prema navodima njegovog biografa Vladimira Dedijera, ovakav je naputak dobio od Milovana Đilasa u razdoblju kad je radio na prvoj verziji Brozove biografije. Premda pojedini podaci upućuju na to da se Broz opušteno odnosio prema ovom razdoblju svoje biografije, čini se da su ga njegovi srpski suradnici, očito bolje poznavajući stanje u srpskoj sredini, upozorili da nije oportuno iznositi cijelu istinu.³⁵

Nakon uspostave neovisne Republike Hrvatske, odnosno od 1990. pa sve do 2010. godine, ovo razdoblje uspostave političkoga pluralizma nije donijelo značajnijeg pomaka u pogledu istraživanja Prvog svjetskog rata.³⁶ Usprkos njegovim znanstvenim nedostacima, Pavičićev spomenuti rad iz 1943. godine triput je tiskan (1994., 1998., 2009.), a određenu revitalizaciju doživjela je i knjiga *Hrvatska na mučilištu* Rudolfa Horvata iz 1942. godine, koja je ponovno otisnuta 1992. godine. Ove knjige predstavljale su kamen temeljac određenih pokušaja revidiranja povijesti Hrvatske i hrvatskog naroda u Prvom svjetskom ratu u odnosu na dominantna gledišta iz razdoblja obiju Jugoslavija. U okviru širih općih povijesnih pregleda rat je obrađivan u svjetlu političkih događaja, a manjim dijelom i vojnih događaja, ali s ponešto izmijenjenim naglascima.³⁷

Ipak, u razdoblju do 2010. godine dolazi do povećanja broja objavljenih znanstvenih radova u periodici i zbornicima, prigodnih skupova, kao i obranjenih magistarskih i doktorskih radova na temu Prvog svjetskog rata. Vijoleta Herman Kaurić pobrojila je broj bibliografskih izdanja na temu Prvog svjetskog rata objavljenih u Hrvatskoj u razdoblju od 1999. godine do 2019. godine te je došla do brojke od 23 prijevoda, 12 pomagala, 29 knjiga građe i izvora, 65 kataloga izložbi, 71 znanstvene studije, 14 zbornika radova, 21 prigodnih izdanja časopisa i 326 pojedinačnih znanstvenih radova, uz mnoge članke objavljene u sklopu različitih zbornika.³⁸ Herman Kaurić autorica je i ranijeg rada u kojem daje pregled radova objavljenih u povijesnim časopisima u razdoblju od

34 Hameršak, *Tamna strana Marsa - hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*, 187.

35 Isto.

36 Isto, 188.

37 Isto, 189.

38 Herman Kaurić, „Bibliografija izdanja o Prvom svjetskom ratu 1999-2019“, 348.

1945. do 1998. godine. Premda je ovaj pregled izrađivan s nešto širim parametrima u odnosu na pregled razdoblja 1999.–2019., pa tako obuhvaća radove u prilikama u Habsburškoj Monarhiji uoči Prvog svjetskog rata, kao i radove šire periodizacije, ali sa završetkom do 1914. ili 1918. godine, te prikaze i ocjene strane literature, on sadrži ukupno tek 120 jedinica.³⁹

Kao što usporedba razdoblja 1945.–1998. i 1999.–2019. godine pokazuje, u hrvatskoj historiografiji zabilježeni su pozitivni pomaci u smislu obrade Prvog svjetskog rata i prema kvantitativnom parametru i prema obujmu obrađivanih tema. Posebice je stogodišnjica Prvog svjetskog rata potaknula istraživanja ovog sukoba na globalnoj razini, a što se odrazilo i na Hrvatsku.

Primjerice, samo malen broj radova objavljen u razdoblju od 1945. do 1998. godine ne obrađuje tzv. *visoku politiku*, a oni koji obrađuju djelovanje najviših državnih instanci rijetko donose podatke o djelovanju nižih,⁴⁰ dok je od 2014. godine pa naovamo objavljen niz radova koji obrađuju upravo niže državne strukture, odnosno pojedina područja Hrvatske tokom rata, primjerice knjiga Tomislava Bogdanovića *Križevci u Prvome svjetskom ratu* iz 2018. godine, knjiga Tonka Barčota *Prešućeni rat: korčulanski kotar u I. svjetskom ratu.*, iz 2016. godine, knjiga Nike Kapetanića *Za cara i domovinu: Konavle u prvom svjetskom ratu*, iz 2014. godine, knjiga Branka Kranjčeva *Našice u Prvom svjetskom ratu 1914.-1918.* iz 2015. godine, knjige Joška Zaninovića *Šibenska ratna luka u Prvom svjetskom ratu* iz 2016. i *Šibenik u Prvom svjetskom ratu* iz 2018. godine te knjiga Marka Vukičevića *Zagreb 1914.–1918: grad i stanovnici u Velikome ratu* iz 2020. godine. Od 2014. godine zabilježeni su pozitivni pomaci i na polju vojne povijesti, pri čemu kao primjere izdvajamo knjige Danijela Tačića *Prvi svjetski rat – Talijansko bojište* (2017.) i *Tvrđava Pula: fortifikacijski sustav glavne austrougarske ratne luke* (2021. godina), niz knjiga Zvonimira Freivogela o austrougarskoj mornarici (*Viribus Unitis – Bojni brodovi klase „Tegetthoff“* iz 2023. godine, *Austrougarski minski i pomoćni ratni brodovi u Prvome svjetskom ratu* iz 2023. godine, *Austrougarska dunavska flotila u Prvome svjetskom ratu* iz 2023. godine, *Austrougarske torpiljarke u Prvom svjetskom ratu* iz 2023. godine, *Austrougarski razarači u Prvome svjetskom ratu*, *Austrougarski bojni brodovi u Prvome svjetskome ratu* iz 2018. godine, *Austrougarske krstarice u Prvome svjetskom ratu* iz 2018. godine, *Veliki rat*

39 Herman, „Bibliografija radova o Prvom svjetskom ratu objavljenim u historijskim časopisima u razdoblju 1945-1998. godine“, 492–498.

40 Isto.

na Jadranu 1914.–1918. iz 2019. godine te *Enciklopediju podmorničkog ratovanja na Sredozemlju 1914.–1918. iz 2018. godine*, napisane u suautorstvu s Vojislavom Maskimovićem), kao i njegovu knjigu *Topništvo austrougarske kopnene vojske u Prvome svjetskom ratu* iz 2023. godine. Vrijedi izdvojiti i knjige Filipa Katanića *Galicija 1914: Hrvati i sudbonosna bitka Austro-Ugarske* iz 2022. godine i *Posljednji dani viteštva: Konjaničke bitke Prvog svjetskog rata i Hrvati* iz 2023. godine te knjigu Tade Oršolića *Dalmatinska pješačka pukovnija „Grof Lacy“ br 22. u Prvom svjetskom ratu* iz 2019. godine. Vrijedi istaknuti i leksikon *Prvi svjetski rat: dvostrani leksikon – hrvatski i srpski pogled* objavljen 2016. godine (urednici Josip Pavičić, Nebojša Jovanović i Željko Holjevac), s obzirom na to da se u njemu obrađuju ključni pojmovi Prvog svjetskog rata, zasebno iz dvaju motrišta: hrvatskog i srpskog, uz sudjelovanje ukupno 17 povjesničara iz Hrvatske i Srbije. O stradanjima i grobljima hrvatskih vojnika na Istočnom bojištu pisao je Jevgenij Paščenko u knjigama *Tragom hrvatskih domobrana. Istočno bojište 1914.–1918. Karpati, Galicija, Bukovina* iz 2018. godine te *Hrvatski grobovi 1914.–1918. Karpati, Galicija, Bukovina*, objavljenoj 2016. godine. Objavljene su i biografije vojnih osoba hrvatskog porijekla koje su imale važnu ulogu u ratu u vidu knjige Dinka Čuture *Stjepan Sarkotić: posljednji zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine* iz 2019. godine i knjige Danijela Tatića *Feldmaršal Svetozar Borojević*, također iz 2019. godine. Od 2014. godine naovamo objavljeno je više zbornika radova, primjerice zbornik *1914. – prva godina rata u Trojednoj Kraljevini i Austrougarskoj Monarhiji* iz 2018. godine (urednica Vijoleta Herman Kaurić, 2018.), *Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu* iz 2020. godine (urednik Željko Holjevac), *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u 'Velikom ratu' 1914.–1918.* iz 2019. godine (urednici Stjepan Damjanović i Vladimir Huzjan), *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914.–1918.* iz 2015. godine (urednik Stjepan Prutki), *Znanstveni skup 'Konac Velikog rata'* iz 2020. godine (urednici Hrvoje Gržina i Mario Stipančević), *U sjeni Velikoga rata: odraz ratnih zbivanja na život istarskoga civilnog stanovništva* iz 2019. godine (urednici Mihovil Dabo i Milan Radošević) te *Završetak Prvog svjetskog rata u Dalmaciji* iz 2022. godine (urednik Tado Oršolić). Na polju kulturne povijesti vrijedi istaknuti zbornike *Dani hvarskoga kazališta 41. Prvi svjetski rat u kulturnom pamćenju* iz 2015. godine (urednica Vinka Glunčić-Bužančić) i *Prvi svjetski rat 1914.–1918. i glazba – skladateljske strategije, izvedbene prakse i društveni utjecaj* iz 2019. godine (urednici Stanislav Tuksar

i Monika Jurić Janjić). Izašlo je i nekoliko prijevoda značajnih inozemnih knjiga na temu Prvog svjetskog rata, poput prijevoda knjige Davida Stevensona *1914–1918: povijest Prvoga svjetskog rata*, objavljenog 2014. godine, prijevoda knjige Christophera Clarka *Mjesečari: kako je Europa krenula u rat 1914.*, objavljenog 2018. godine, te prijevoda knjige Manfreda Rauchensteinera *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije*, objavljenog 2019. godine.

3. Kultura sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj

Kultura sjećanja ili politika sjećanja interdisciplinarna je znanstvena disciplina koja je bavi preispitivanjem značaja sjećanja za stvaranje identiteta i odnosa prema povijesti u nekom društvu.⁴¹ Premda postoje različita shvaćanja pojma kulture sjećanja, u hrvatskoj historiografskoj literaturi najprisutnije je ono shvaćanje koje se nadovezuje na definiciju njemačkog sociologa Jan Assmanna.⁴² Prema Assmannu, kultura sjećanja počiva na oblicima odnosa prema prošlosti, odnosno, „prošlost nastaje tek kada se uspostavi odnos prema njoj“, iz čega proizlazi da je je predmet kulture sjećanja ono sjećanje koje „stvara zajednicu“ uspostavom određenog odnosa prema prošlosti, a zbog izgradnje na određeni način zamišljene budućnosti.⁴³ Drukčije rečeno, pamćenje i sjećanje nisu jednostavno preslikavanje doživljenoga, već kompleksni proces u kojemu se ponešto zaboravlja, potiskuje i izmišlja, kako na osobnoj, tako i na društvenoj razini.⁴⁴ Veliki je rat nakon svog završetka dobio istaknuto mjesto u javnom prostoru pa i kulturi sjećanja većine njegovih sudionika. Između dvaju svjetskih ratova u većini je pobjedničkih navoda kultura sjećanja na Veliki rat bila njegovana kao kultura pobjede, a među većinom poraženih naroda kao kultura poraza.⁴⁵ Ipak, zbog specifičnih povijesnih okolnosti, među najvećim dijelom Hrvata nije došlo do njegovanja niti kulture pobjede ni kulture poraza, barem na način usporediv s onim poraženim narodima koji su i prije i nakon imali vlastitu državu.

Naime, prethodno je navedeno kako je za vrijeme monarhističke Jugoslavije historiografija bila okovana potrebama politike odnosno potrebama državne

41 Dobrovšak, „Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću“, 85.

42 Hameršak, „Nacrt za pristup kulturnoj povijesti Prvog svjetskog rata iz hrvatske perspektive“, 12.

43 Božanić, „Kultura sjećanja i strategija zaborava“, 345.

44 Hameršak, „Nacrt za pristup kulturnoj povijesti Prvog svjetskog rata iz hrvatske perspektive“, 12.

45 Gabelica, „Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja: inozemne i srpske ratne drame na repertoaru hrvatskih kazališta 1919. – 1941.“, 223.

jugounitarističke ideologije. Važna komponenta ove ideologije bila je ideja da su oružane snage Kraljevine Srbije u Prvom svjetskom ratu „oslobodile“ svoju „jugoslavensku braću“ od sužanjstva pod austrougarskom državom. To je bio i vid njegovanja srpske vojničke tradicije, odnosno stvaranje srpske kulture pobjede u Velikom ratu. Međutim, većina Hrvata koja je u ratu uzela oružje borila se na poraženoj strani, pa oni i njihovi bližnji nisu mogli participirati u srpskoj kulturi pobjede jer je to bilo u suprotnosti s njihovim povijesnim naslijeđem.⁴⁶ Samo je manji dio hrvatskih vojnika, oni koji su se borili u srpskim dobrovoljačkim postrojbama, mogao participirati u toj kulturi, pri čemu su institucije jugoslavenske države podupirale ovakvo hrvatsko *integriranje* u dominantnu srpsku kulturu sjećanja.⁴⁷ Ipak, suprotstavljeno ovome sjećanju bilo je sjećanje na prisilnu mobilizaciju Hrvata u srpske dobrovoljačke postrojbe. Središnje mjesto ovoga sjećanja bila je Odesa, gdje su u ruskim zarobljeničkim logorima mučeni i ubijani oni hrvatski vojnici koji se nisu htjeli priključiti srpskim dobrovoljačkim postrojbama.⁴⁸

U onih naroda koji su imali svoje države, poput Nijemaca, nakon rata pojavio se dominantan osjećaj gubitka i poniženja, pa su i kultura sjećanja i komemorativne prakse stremile k revanšizmu, pa taj se revanšizam u konačnici i kanalizirao u militantne, totalitarne ideologije poput nacionalsocijalizma.⁴⁹ S obzirom na to da Hrvati nisu imali vlastitu državu, nisu postojali ni mehanizmi za stvaranje ovakve kulture poraza: umjesto toga među hrvatskim se narodom stvorila specifična kultura sjećanja, koju je kultivirao Stjepan Radić kao vođa najjače hrvatske političke stranke u monarhističkoj Jugoslaviji jer je, u odsustvu pobjede, transformirao žrtvu hrvatskog vojnika u pacifističku i antimilitarističku poruku koja je bila u dubokom sukobu s idejama oslobođenja i ujedinjenja, odnosno sa srpskom kulturom pobjede.⁵⁰ Monarhističku Jugoslaviju u značajnoj su mjeri opterećivali kompleksni nacionalno-politički odnosi, pa se organizirana komemorativna praksa hrvatske oporbe u međuratnom razdoblju, bilo da je riječ o onoj oporbi koja je težila neovisnoj hrvatskoj državi, bilo da je riječ o onoj koja je zagovarala povoljniji položaju Hrvata unutar jugoslavenske države, nije odnosila na događaje i žrtve Prvog svjetskog rata, nego na do-

46 Isto, 224.

47 Isto, 223.

48 Isto.

49 Isto.

50 Isto.

gađaje i žrtve koji su simbolizirali otpor prema centraliziranoj jugoslavenskoj državi.⁵¹

Odnos monarhističke Jugoslavije prema sjećanju na Prvi svjetski rat do određene mjere može se razlučiti iz državno proklamiranih – ili državno toleriranih – komemorativnih praksi i postavljanju spomenika. Do 1930. godine težište komemorativnih aktivnosti u tadašnjoj Jugoslaviji bilo je locirano isključivo u srpskim zemljama.⁵² Središnji dan sjećanja na poginule u Prvom svjetskom ratu bio je Vidovdan, što je institucionalizirano 1919. godine odredbom tadašnjeg Ministarstva vera, kada je odlučeno da stalne „državne i narodne svetkovine“ u čitavoj državi budu 28. lipnja, na Vidovdan, odnosno da se na taj dan na svečan način slavi „spomen izginulim borcima za vjeru i otačbinu“.⁵³ U Hrvatskoj je među vjerskim praznicima, jedan od neradnih vjerskih blagdana bio i Svi Sveti, tj. Dan mrtvih, kada su hrvatski građani pohodili svoja groblja, pa tako i komemorirali stradale u Prvom svjetskom ratu. Uz ove državne i vjerske praznike, svojevrsni dan sjećanja na stradale u Prvom svjetskom ratu bio je i 4. svibnja, kada se obilježavao „Dan ratne siročadi“ odnosno dan sjećanja na „palu braću“. Od 1927. godine u Zagrebu se na dan 11. studenoga (stupanje na snagu primirja na Zapadnom bojištu) u organizaciji Udruženja za Ligu naroda održavao poseban memorijalni program nazvan „Dan Velike šutnje“ u spomen poginulima u Prvom svjetskom ratu koji je započinjao minutom šutnje u 11 sati.⁵⁴

Iako službene vlasti u Kraljevini Jugoslaviji nisu branile podizanje spomenika stradalima u Prvome svjetskom ratu na „neprijateljskoj strani“, no nisu ih ni poticala, pa se ona u dovoljnoj mjeri u Hrvatskoj nisu podizala, za razliku od Slovenije i Srbije.⁵⁵ Tako su spomenici koji su podizani u Srbiji stradalim srpskim vojnicima, podizani s državnim potporama, dok je u ostalim dijelovima Kraljevine toga bilo puno manje.⁵⁶ Dakle, u slučaju hrvatskih zemalja, jedan od razloga neobilježavanja poginulih u ratu, leži u činjenici da većina gradova i sela nakon Prvoga svjetskog rata nije imala dovoljno novčanih sredstava za posebne spomenike ili spomen-obilježja. Isto tako, jugoslavenska država poticala je podizanje spomenika posvećenih pojedincima ili događajima koji doprinose razvoju unitarističke ideologije, a to su spomenici kralju Petru I. i Aleksandru

51 Isto, 224.

52 Dobrovšak, „Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću“, 92.

53 Isto, 93.

54 Isto.

55 Dobrovšak, „Mjesta sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj – ratni spomenici“, 406

56 Dobrovšak, „Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću“, 90.

odnosno kralju Tomislavu u sklopu proslave tisućgodišnjice hrvatskoga kraljevstva.⁵⁷

Simbolika slavenskog zajedništva bila je naglašena i u pojedinim monumentalnim spomenicima podignutima u zemlji, od čega vrijedi izdvojiti jedan primjer iz Srbije te jedan iz Hrvatske. U Srbiji se radilo o spomen kosturnici na Gučevu i Spomeniku neznanom junaku na vrhu planine Avala na jugoistoku Beograda. Spomen-kosturnica na Gučevu nalazi se u neposrednoj blizini Crnog Vrhra i u njoj se nalaze posmrtni ostaci srpskih i austrougarskih vojnika koji su poginuli 1914. godine za vrijeme Gučevske bitke. Spomen piramidu s kosturnicom počela je graditi austrougarska vojska svojim poginulim ratnicima tijekom Prvoga svjetskoga rata, no nije ju i završila, pa je nakon rata *Udruženje rezervnih oficira i ratnika* ekshumiralo i sahranilo u zajedničku kosturnicu 3200 posmrtnih ostataka srpskih vojnika, kao i posmrtne ostatke pripadnika 53. zagrebačke pješačke pukovnije prenijete iz parka u Bukovičkoj banji.⁵⁸ Spomenik je izgrađen 1929., a posvećen 1930. godine. Simboliku zajedništva jugoslavenskih naroda trebala je predstavljati činjenica da su u kosturnici i srpski i hrvatski vojnici, odnosno pripadnici dvaju naroda koji su ratovali jedan protiv drugog protivno svojoj volji, kako je tada u javnosti prezentirano.⁵⁹ Drugi spomenik velika je kosturnica na zagrebačkom groblju Mirogoj, čija je gradnja započela 1932. godine, a dovršena je 1939. godine. U kosturnici su bili pokopani ostaci otprilike 3300 poginulih pripadnika austrougarske, srpske i drugih vojski.⁶⁰

Unatoč otežavajućim logističkim i financijskim okolnostima za vrijeme Kraljevine SHS, odnosno Kraljevine Jugoslavije u hrvatskim su zemljama podizana spomen-obilježja, raspela i spomenici-kenotafi, uglavnom uz crkve i na grobljima, te su se postavljale spomen-ploče svim stradalim hrvatskim državljanima u sklopu austrougarske vojske.⁶¹ Inicijatori tih akcija uglavnom su bila razna udruženja, lokalne vlasti, obitelji poginulih vojnika, pojedinci, a najmanje gradske uprave i država. Isto tako, nisu uklanjana te su ponegdje i očuvana austrougarska i njemačka vojna groblja iz Prvoga svjetskog rata.⁶²

Uspostavom NDH dolazi do promjene dominantne sjećanja na Prvi svjetski rat i stradale hrvatske vojnike, odnosno dolazi do stvaranja kulta „hrvatskog

57 Dobrovšak, „Mjesta sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj – ratni spomenici“, 414.

58 Dobrovšak, „Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću“, 91.

59 Isto.

60 Hameršak, „The Military Cemeteries of the Great War in Croatia 1914–1941“, 247.

61 Dobrovšak, „Mjesta sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj – ratni spomenici“, 414.

62 Isto.

ratnika“. Međutim, potrebno je imati u vidu da u međuratnom razdoblju Prvi svjetski rat nije bio dio imaginarija hrvatskih nacionalističkih krugova iz kojih je iznikao ustaški pokret, odnosno, ustaše su gradili svoju ideologiju na simbolima koji su predstavljali otpor stvaranju jugoslavenske i želju za stvaranjem hrvatske države, a ne na simbole koji bi predstavljali želju za osvetom zbog poraza u Prvom svjetskom ratu.⁶³ Dakle, narativ o hrvatskim ratničkim vrlinama koji se njegovao u NDH nije podrazumijevao nostalgiju za Austro-Ugarskom, ali je ustrajao na percepciji Prvoga svjetskog rata kao jednim dijelom i hrvatsko-srpskom sukobu.⁶⁴ Kult „hrvatskog ratnika“ odnosno korištenje baštine Prvoga svjetskog rata bilo je najprije sredstvo mobiliziranja stanovništva za nove ratne napore.⁶⁵ U tu svrhu osnovano je i *Društvo odlikovanih ratnika Hrvata 1914–1918*. To je društvo osnovano netom nakon poziva Hrvatima da dobrovoljno stupe u postrojbe koje bi se pod njemačkim zapovjedništvom borile na Istočnom bojištu te je imalo svrhu popularizirati ovu akciju. Društvo je uz ovakav promidžbeni, imalo i humanitarni karakter, te je uspjelo okupiti gotovo dvije trećine svih Hrvata odlikovanih za hrabrost u Prvom svjetskom ratu.⁶⁶ No, kako se novi globalni rat zakuhtavao i širio, baština Prvoga svjetskoga rata počela je blijediti, a umjesto kulta hrvatskog vojnika u *Velikome ratu*, počeo se naglašavati kult hrvatskog ratnika, junaka i mučenika u *Drugom svjetskom ratu*. Premda je za vrijeme NDH podignuto nekoliko spomenika stradalima u Prvom svjetskom ratu, sa značajnijim komemoriranjem vojnika stradalih u Prvom svjetskom ratu prestalo se već tijekom 1942. godine, a sjećanje na rat u javnom prostoru sve je više potiskivano.⁶⁷

Nakon završetka Drugog svjetskog rata, tadašnje komunističke institucije počele su njegovati kulturu sjećanja na tzv. *narodnooslobodilačku borbu*, koja se ogledala u izgradnji brojnih spomenika, dok je sjećanje na poginule iz Prvog svjetskog rata zaboravljeno. Nebriga i uništavanje grobova, groblja, spomenika i spomen-obilježja iz Prvoga svjetskog rata učestala je 1945. i nakon Drugoga svjetskog rata, kada je dio spomenika prenamijenjen u spomenike stradalim bor-

63 Gabelica, „Društvo odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918. Prilog istraživanju odnosa Nezavisne Države Hrvatske prema Prvom svjetskom ratu“, 266.

64 Hameršak, „Nacrt za pristup kulturnoj povijesti Prvog svjetskog rata iz hrvatske perspektive“, 28.

65 Gabelica, „Društvo odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918. Prilog istraživanju odnosa Nezavisne Države Hrvatske prema Prvom svjetskom ratu“, 266.

66 Isto.

67 Dobrovšak, „Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću“, 94.

cima NOB-a.⁶⁸ Baš kao i historiografija socijalističke Jugoslavije, tadašnja kultura sjećanja vodila se potrebama državne ideologije, kojoj nije u bilo u interesu podsjećati na „bratoubilački“ rat među jugoslavenskim narodima od 1914. do 1918. godine. a umjesto toga Spomenici na Prvi svjetski rat stradali su i zbog tijeke godina, tako su drveni križevi istrunuli, a obitelji su zaboravile na njih ili su se preselile u druge krajeve, pa se o grobnim mjestima nitko nije imao brinuti.⁶⁹

Nastankom Republike Hrvatske ne dolazi do obnove – ili bolje rečeno nastanka – hrvatske kulture sjećanja na Prvi svjetski rat, ne samo zbog vremenskog odmaka, već i činjenice da se zemlja našla u novom ratu koji je zaukupio pažnju njezinog stanovništva i institucija. Određene pomake na polju historiografije nisu popratili pomaci na polju sjećanja, uz nekoliko iznimaka. Primjerice, spomenik u Čakovcu koji je uklonjen 1945. obnovljen je i 1994. vraćen, ali na drugo mjesto. Revitalizacija sjećanja na prvi svjetski rat, kao i u mnogim drugim europskim zemljama, dolazi u razdoblju od 2014. do 2018. godine, kada je obilježena stogodišnjica rata. Tada je obnovljeno spomen-obilježje na zagrebačkome gradskom groblju Mirogoj (2014.), dok su u Karlovcu (2013.), Puli (2014.), Zagrebu (2015.) i Dugom Selu (2015.) postavljene nove spomen-ploče poginulim vojnicima iz Prvog svjetskog rata.⁷⁰

4. Stogodišnjica rata 2014.–2018.: sjećanje na rat, institucionalno djelovanje, komemoracija

Važne obljetnice, poput stogodišnjice Prvog svjetskog rata, mogu poslužiti kao prilike za refleksiju, odnosno ponuditi nekom društvu ili državi priliku za razmatranje postojećih narativa o prošlosti, odnosno značenja tih narativa za individualne ili kolektivne identitete te za političke i društvene odnose unutar države. Pripreme za obilježavanje stogodišnjice rata u zemljama zapadne Europe započele su nekoliko godina prije njezina početka, a pojedine su zemlje, poput Ujedinjenog Kraljevstva, u aktivnosti komemoracije utrošile stotine milijuna eura. Zemlje sudionice rata u pravilu su prilikom komemorativnih praksi stavljale naglasak na sve žrtve rata, neovisno je li riječ o vojnicima ili civilima i neovisno o strani na kojoj su se te žrtve borile. Međutim, kako se bližila 2014. godina, postajalo je sve jasnije da niti jedna institucija u Republici Hrvatskoj ne planira na sebe preuzeti središnju ulogu u obilježavanju stogodišnjice. To je bio

68 Dobrovšak, „Mjesta sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj – ratni spomenici“, 414.

69 Isto.

70 Isto, 415.

signal za nekoliko hrvatskih istraživača Prvog svjetskog rata, raspršenih među različitim institucijama, da se okupe u zajedničkoj inicijativi nazvanoj *Inicijativni odbor za obilježavanje stote godišnjice Prvog svjetskog rata*, koji je osnovan u studenom 2012. godine pri Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu.⁷¹

Korak naprijed napravljen je sredinom travnja 2013. godine, kada je Vlada Republike Hrvatske donijela Odluku o osnivanju Komisije za koordinaciju obilježavanja stogodišnjice, s ciljem izrade i praćenja programa njezina obilježavanja, koji je trebao podrazumijevati izradu digitalnog popisa poginulih, označavanje mjesta gdje su hrvatski vojnici poginuli i njihovih groblja izvan granica Republike Hrvatske, organizaciju suvremenih historiografskih i politoloških rasprava o značaju Prvog svjetskog rata i izradu analize kulturnih, muzejskih i književnih segmenata na temu Prvog svjetskog rata. Komisija se susrela tek pet puta, pri čemu su se svi sastanci održali 2014. godine.⁷² Te je godine ipak stvoren akcijski plan za komemoraciju, koji se ubrzo pokazao preambicioznim, posebice vezano uz novčane troškove, za koje se u najvećoj mjeri trebalo pobrinuti Ministarstvo kulture. U konačnici je Ministarstvo u svom redovnom godišnjem ciklusu raspisivanja natječaja za sufinanciranje projekata stavilo naglasak na one projekte povezane s Prvim svjetskim ratom, pa su na taj način realizirana 132 projekta povezanih s komemoracijom rata u muzejima i galerijama diljem zemlje uključujući više izložbi, predavanja, koncerata i drugih kulturnih događaja.⁷³ Primjerice, Hrvatski državni arhiv pokrenuo je projekt i internetski portal posvećen obilježavanju stote obljetnice rata naziva *Prvi svjetski rat 1914.–1918. – pogled iz arhiva*, kojemu je cilj bio prikazati raznovrsno digitalizirano arhivsko gradivo o Prvom svjetskom ratu koje se čuva u hrvatskim arhivima, doprinijeti senzibiliziranju javnosti o važnosti tog rata za hrvatsku povijest te potaknuti njegovo istraživanje.⁷⁴ Vlada Republike Hrvatske u ožujku 2018. godine ažurirala je popis članova Komisije, pri čemu je najvažnija promjena bilo stavljanje ministrice kulture Nine Obuljen-Koržinek na njezino čelo. Središnji dan komemoracije bio je 11. studeni, dan kada je potpisano primirje na Zapadnom bojištu. Toga je dana 2018. godine u Zagrebačkoj katedrali održana sveta misa kojoj su prisustvovali visoki državni dužnosnici

71 Herman Kaurić, „The Struggle for Commemorating the World War I Centenary as an Illustrative Example of the Attitudes Towards That War in Croatia“, 259.

72 Isto, 261.

73 Isto, 262.

74 Šarić, „Novi hrvatski portal «Prvi svjetski rat 1914.–1918. – pogled iz arhiva»“, 363.

uključujući premijera, inozemni diplomatski predstavnici i predstavnici vjerskih zajednica. Istoga je dana u Hrvatskom povijesnom muzeju otvoren izložbeni projekt naziva *1918. – prijelomna godina u Hrvatskoj*.⁷⁵

Premda se u Hrvatskoj obilježavanje početka i kraja rata dogodilo s određenom pasivnošću, i to pod utjecajem drugih europskih zemalja i institucija i njihovih programa obilježavanja, ipak je došlo do određenog poboljšanja statusa Prvog svjetskog rata u odnosu na prethodno stanje, odnosno nepostojanja komemorativnih praksi i kulture sjećanja te oskudne publicističke i historiografske pozornosti. Odnosno, koji god bili motivacijski faktori državnih institucija, ipak vrijedi zabilježiti činjenicu da su u razdoblju od 2014. do 2018. godine diljem Europe hrvatska veleposlanstva sudjelovala na obilježavanjima sudjelovanja i stradavanja hrvatskih postrojbi u zemljama zahvaćenim Prvim svjetskim ratom, kao i da su hrvatski predstavnici sudjelovali na središnjoj komemoraciji stradavanja hrvatskih vojnika u austrougarskim postrojbama na istočnom bojištu. Nažalost, da pojedini pozitivni primjeri iz razdoblja obilježavanja stogodišnjice ne podrazumijevaju nužno dugotrajniji trend pokazuje i primjer iz 2023. godine, kada je roditeljska kuća Svetozara Borojevića u Mečenčanima, koja nije uživala skrb niti zaštitu relevantnih hrvatskih institucija, srušena zbog derutnog stanja u kojem se nalazila.⁷⁶

Kao nedvojbeni pomak u istraživanju kulture sjećanja u Hrvatskoj na Prvi svjetski rat vrijedi istaknuti Projekt Instituta Ivo Pilar *Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja. Zaboravljena baština*, koji je započeo 2020. godine, s očekivanim završetkom u prosincu 2023. godine. Kako se navodi na internetskim stranicama projekta, svrha istraživanja potaknuti je znanstvenu raspravu o kulturi sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj na temelju dobivenih novih spoznaja o istraženju baštini kako bi se utvrdili uzroci i odgovorilo na pitanje zašto je došlo do suvremenog fenomena zaborava na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj. Cilj ovog projekta istražiti je kulturu sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj za vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije u odnosu na širu regiju i Europu sustavnim upoznavanjem s politikama sjećanja, praksama obilježavanja mjesta sjećanja i komemorativnim praksama tijekom Prvoga svjetskoga rata i u međuratnom razdoblju.⁷⁷

75 Vlada Republike Hrvatske, „Obilježavanje 100. godišnjice završetka Prvog svjetskog rata“.

76 Renata Rašović, „Hrvatski vojni genij kojega su se svi odrekli: Sravnjena kuća Lava sa Soče“.

77 Institut Ivo Pilar, „Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja: zaboravljena baština“.

5. Zaključak

Historiografska obrada Prvog svjetskog rata u Hrvatskoj proteklih je stotinu godina bila pod snažnim utjecajem dominantnih političkih i ideoloških faktora koji su usmjeravali rad povjesničara prema podobnim i poželjnim interpretacijama Prvog svjetskog rata, ovisno o državnom okviru u kojem se Hrvatska u tom trenutku nalazila. U razdoblju monarhističke Jugoslavije historiografija je morala egzistirati unutar državne jugounitarističke ideologije, odnosno prilagoditi se potrebama izgradnje jugoslavenskog društva i nacije, zbog čega nije bilo oportuno istraživati određene teme iz razdoblja rata u kojem su se južnoslavenski narodi borili jedni protiv drugih. Nastankom NDH pojavile su se pojedine komemorativne prakse i historiografski radovi koji su se bavili vojnom poviješću hrvatskih sudionika Prvog svjetskog rata te je došlo i do stvaranja svojevrsnog hrvatskog ratničkog kulta, ali je Prvi svjetski rat ubrzo postao zasjenjen novim svjetskim sukobom, odnosno Drugim svjetskim ratom. U socijalističkoj Jugoslaviji Veliki je rat bio u potpunosti zasjenjen iskustvom Drugog svjetskog rata i NOB-a. Rat je ostao podzastupljen u historiografiji i nakon nastanka Republike Hrvatske, zbog vremenskog odmaka, Domovinskog rata te činjenice da se u Hrvatskoj nikad nije niti razvila kultura sjećanja na Prvi svjetski rat. Rezultat ovih čimbenika bio je dugogodišnji izostanak historiografskih radova koji bi obrađivali rad iz hrvatske nacionalno političke, a posebice vojne perspektive, ili koji bi barem dali prikaz nejugocentričnih gledišta na Prvi svjetski rat i njegovo poraće, a koji se tiču hrvatskog naroda i hrvatskih zemalja. Premda se u historiografiji situacija ipak značajno poboljšala posljednjih petnaestak godina, a posebice u razdoblju obilježavanja stogodišnjice rata, primjer komemoracije stogodišnjice i odnos državnih institucija pokazuju da je Hrvatska je i danas zemlja sa slabom ili nepostojećom kulturom sjećanja na Prvi svjetski rat, premda postoje određene institucionalne djelatnosti koje nastoje njegovati sjećanje na Rat i njegov utjecaj na Hrvatsku i njezine stanovnike.

Izvori i literatura

1. „Obilježavanje 100. godišnjice završetka Prvog svjetskog rata“ Vlada Republike Hrvatske. Portal Vlada.gov.hr, 11.11.2018. godine. Posjećeno 10.10.2023. godine. Dostupno na <https://vlada.gov.hr/vijesti/obiljezavanje-100-godisnjice-zavrsetka-prvog-svjetskog-rata/24706>
2. „Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja: zaboravljena baština“ Institut Ivo Pilar. Portal pilar.hr, 20.01.2020. godine. Posjećeno 10.10.2023. godine. Dostupno na <https://www.pilar.hr/2020/01/prvi-svjetski-rat-u-kulturi-sjecanja-zaboravljena-bastina/>
3. Barčot, Tonko. 2016. *Prešućeni rat: korčulanski kotar u I. svjetskom ratu*. Dubrovnik. Državni arhiv u Dubrovniku.
4. Bogdanović, Tomislav. „Kategorije zelenog kadra 1918. godine i osvrt na njihovo djelovanje u Podravini i Prigorju“. *Podravina*, 12 (2013.), br. 23: 96-108.
5. Bogdanović, Tomislav. 2018. *Križevci u Prvome svjetskom ratu*. Zagreb, Križevci. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstvenoi-straživački i umjetnički rad Koprivničko-križevačke županije u Križevcima.
6. Božanić, Joško. „Kultura sjećanja i strategija zaborava“. *Godišnjak Titius*, 6-7 (2014.), br. 6-7: 339-350.
7. Clark, Christopher. 2018. *Mjesečari: kako je Europa krenula u rat 1914*. Zagreb. Vuković & Runjić.
8. Čutura, Dinko. 2019. *Stjepan Sarkotić: posljednji zemaljski poglavar Bosne i Hercegovine*. Zagreb. Naklada AGM.
9. Dabo, Mihovil i Radošević, Milan, ur. 2019. *U sjeni Velikoga rata: odraz ratnih zbivanja na život istarskoga civilnog stanovništva*. Pula. Istarsko povijesno društvo, Povijesni i pomorski muzej Istre.
10. Damjanović, Stjepan i Huzjan, Vladimir, ur. 2019. *Varaždin i sjeverozapadna Hrvatska u "Velikom ratu" 1914.-1918*. Zagreb, Varaždin. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti.
11. Dobrovšak, Ljiljana. „Spomenici kao mjesta sjećanja na ratove u Hrvatskoj u 20. stoljeću“. *Povijest u nastavi*, 33 (2022.), br. 1: 83-108. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/294349>
12. Dobrovšak, Ljiljana. „The Memorial Heritage of World War I in Croatia from 1914 Until Today“. *Društvena istraživanja*, 32 (2023.), br. 2: 213-231.

Preuzeto s <https://doi.org/10.5559/di.32.2.02>

13. Dobrovšak, Ljiljana. 2020. „Mjesta sjećanja na Prvi svjetski rat u Hrvatskoj – ratni spomenici“. U: *Konac Velikog rata, Znanstveni skup, Zbornik radova*, ur. Hrvoje Gržina i Mario Stipaničević. Zagreb, Hrvatski državni arhiv. 399-425.
14. Đukić, Filip, Pavelić, Marko i Šaur, Silvijo. „Hrvatska u Prvom svjetskom ratu - Bojišta, stradanja, društvo“. *Essehist*, 7 (2015.), br. 7: 81-86. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/158116>
15. *Enciklopedija hrvatske povijesti i kulture*. 1980. Zagreb. Školska knjiga.
16. Freivogel, Zvonimir i Maksimović, Vojislav. 2018. *Austrougarske krstarice u Prvome svjetskom ratu*. Zagreb. Despot Infinitus.
17. Freivogel, Zvonimir i Maksimović, Vojislav. 2018. *Enciklopedija podmor- ničkog ratovanja na Sredozemlju 1914.-1918*. Zagreb. Despot Infinitus.
18. Freivogel, Zvonimir. 2018. *Austrougarski bojni brodovi u Prvome svjetsko- me ratu*. Zagreb. Despot Infinitus.
19. Freivogel, Zvonimir. 2019. *Veliki rat na Jadranu 1914. – 1918*. Zagreb. Des- pot Infinitus.
20. Freivogel, Zvonimir. 2023. *Austrougarska dunavska flotila u Prvome svjet- skom ratu*. Zagreb. Despot Infinitus.
21. Freivogel, Zvonimir. 2023. *Austrougarske torpiljarke u Prvom svjetskom ratu*. Zagreb. Despot Infinitus.
22. Freivogel, Zvonimir. 2023. *Austrougarski minski i pomoćni ratni brodovi u Prvome svjetskom ratu*. Zagreb. Despot Infinitus.
23. Freivogel, Zvonimir. 2023. *Austrougarski razarači u Prvome svjetskom ratu*. Zagreb. Despot Infinitus.
24. Freivogel, Zvonimir. 2023. *Topništvo austrougarske kopnene vojske u Prvo- me svjetskom ratu*. Zagreb. Despot Infinitus.
25. Freivogel, Zvonimir. 2023. *Viribus Unitis – Bojni brodovi klase „Tegett- hoff“*. Zagreb. Despot Infinitus.
26. Gabelica, Mislav. „Društvo odlikovanih ratnika Hrvata 1914-1918. Prilog istraživanju odnosa Nezavisne Države Hrvatske prema Prvom svjetskom ratu“. *Historijski zbornik*, 75 (2022), br. 2: 241-262. Preuzeto s <https://hr- cak.srce.hr/294110>
27. Gabelica, Mislav. „Prvi svjetski rat u kulturi sjećanja: inozemne i srpske ratne drame na repertoaru hrvatskih kazališta 1919. – 1941.“. *Časopis*

- za *suвременu povijest*, 53 (2021), br.1: 221-249. Preuzeto s <https://doi.org/10.22586/csp.v53i1.12131>
28. Glunčić-Bužančić, ur. 2015. *Dani hvarškoga kazališta 41. Prvi svjetski rat u kulturnom pamćenju*. Zagreb, Split. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Književni krug Split.
29. Gržina, Hrvoje i Stipančević, Mario, ur.. 2020. *Znanstveni skup "Konac Velikog rata"*. Zagreb. Hrvatski državni arhiv.
30. Hameršak, Filip. „Nacrt za pristup kulturnoj povijesti Prvog svjetskog rata iz hrvatske perspektive“. *Dani Hvarškoga kazališta, 41* (2015.), br. 1: 5-71. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/138984>
31. Hameršak, Filip. „The Military Cemeteries of the Great War in Croatia 1914–1941“. *Društvena istraživanja, 32* (2023.), br. 2: 233-253. Preuzeto s <https://doi.org/10.5559/di.32.2.03>
32. Hameršak, Filip. 2013. *Tamna strana Marsa - hrvatska autobiografija i Prvi svjetski rat*. Zagreb, Naklada Ljevak.
33. Herman Kaurić, Vijoleta. „The First World War in Croatia – More or Less Known Facts“. *Review of Croatian History, 10* (2014.), br. 1: 7-22. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/138631>
34. Herman Kaurić, Vijoleta. „Bibliografija izdanja o Prvom svjetskom ratu 1999-2019“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 52* (2020.), br. 2: 347-392. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/255175>
35. Herman Kaurić, Vijoleta. „Bibliografija radova o Prvom svjetskom ratu objavljenim u historijskim časopisima u razdoblju 1945-1998. godine“. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 32-33* (2000.), br. 1: 491-498.
36. Herman Kaurić, Vijoleta. „The Struggle for Commemorating the World War I Centenary as an Illustrative Example of the Attitudes Towards That War in Croatia“. *Društvena istraživanja, 32* (2023.), br. 2: 255-275. Preuzeto s <https://doi.org/10.5559/di.32.2.04>
37. Herman Kaurić, Vijoleta. 2016. „Prvi svjetski rat u hrvatskoj historiografiji“. U: *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914.-1918. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa 9. lipnja 2015.*, ur. Stjepan Prutki. Vukovar, Državni arhiv u Vukovaru. 21-44.
38. Herman Kaurić, Violeta, ur. 2018. *1914. – prva godina rata u Trojednoj*

- Kraljevini i Austrougarskoj Monarhiji*. Zagreb, Matica hrvatska.
39. Holjevac, Željko, ur. 2020. *Franjo Josip i Hrvati u Prvome svjetskom ratu*. Zagreb. Matica hrvatska.
40. Horvat, Josip. 1967. *Prvi svjetski rat*. Zagreb. Stvarnost.
41. Horvat, Rudolf. 1942. *Hrvatska na mučilištu*. Zagreb. Hrvatski rodoljub.
42. Hrabak, Bogumil. 1964. „Austro-ugarski zarobljenici u Srbiji 1914.-1915. godine i prilikom povlačenja kroz Albaniju“ U: *Zbornik Historijskog instituta Slavonije*, ur. Zdravko Krnić. Slavonski Brod. Historijski institut Slavonije. 107-204.
43. Kapetanić, Niko. 2013. *Za cara i domovinu: Konavle u prvom svjetskom ratu*. Gruda. Matica hrvatska Konavle.
44. Katanić, Filip. 2022. *Galicija 1914: Hrvati i sudbonosna bitka Austro-Ugarske*. Zagreb. Despot Infinitus.
45. Katanić, Filip. 2023. *Posljednji dani viteštva: Konjaničke bitke Prvog svjetskog rata i Hrvati*. Zagreb. Despot Infinitus.
46. Kranjčev, Branko. 2015. *Našice u Prvom svjetskom ratu 1914.-1918*. Našice. Naklada autora – Zavičajni muzej Našice.
47. Krizman, Bogdan. 1989. *Hrvatska u prvom svjetskom ratu: Hrvatsko-srpski politički odnosi*. Zagreb. Globus.
48. Markus, Tomislav. „Demonizacija Habsburške monarhije kao metoda historijskih istraživanja“. *Časopis za suvremenu povijest*, 26 (1994.), br. 1: 81-98. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/210319>
49. *Naša Domovina, svezak I*. 1943. Zagreb. Glavni ustaški stan.
50. Oršolić, Tado, ur. 2022. *Završetak Prvog svjetskog rata u Dalmaciji*. Zagreb, Zadar. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Sveučilište u Zadru.
51. Oršolić, Tado. 2019. *Dalmatinska pješačka pukovnija „Grof Lacy“ br 22. u Prvom svjetskom ratu*
52. Paščenko, Jevgenij. 2016. *Hrvatski grobovi 1914.-1918. Karpati, Galicija, Bukovina*. Zagreb. Hrvatski državni arhiv.
53. Paščenko, Jevgenij. 2018. *Tragom hrvatskih domobrana. Istočno bojište 1914. - 1918.. Karpati, Galicija, Bukovina*. Zagreb. Udruga hrvatsko-ukrajinska suradnja.
54. Pavičić, Slavko. 1943. *Hrvatska vojna i ratna poviest i Prvi svjetski rat*. Zagreb. Hrvatska knjiga.
55. Pavičić, Slavko. 1944. *Jugozapadno (talijansko) ratište u Prvom svjetskom*

- ratu*. Zagreb. Tisak zagrebačke priradne tiskare.
56. Prutki, Stjepan, ur.. 2015. *Srijem u Prvom svjetskom ratu 1914.-1918*. Vukovar. Državni arhiv u Vukovaru.
57. *Prvi svjetski rat: dvostrani leksikon – hrvatski i srpski pogled*. 2016. Zagreb. Naklada Pavičić.
58. Rauchensteiner, Manfred. 2019. *Prvi svjetski rat i kraj Habsburške Monarhije*. Zagreb. Matica hrvatska.
59. Renata Rašović „Hrvatski vojni genij kojega su se svi odrekli: Sravnjena kuća Lava sa Soče.“ *Večerni list*, 26.05.2023. godine. Posjećeno 10.10.2023. godine. Dostupno na <https://www.vecernji.hr/vijesti/hrvatski-vojni-genij-kojeg-su-se-svi-odrekli-sravnjena-kuca-lava-sa-soce-1682954/>
60. Stevenson, David. 2014. *1914.–1918., Povijest Prvog svjetskog rata*. Zagreb. Fraktura.
61. Šarić, Tatjana. „Novi hrvatski portal ‹Prvi svjetski rat 1914. – 1918. – pogled iz arhiva›“. *Arhivski vjesnik*, 59 (2016.), br. 1: 363-374. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/182548>
62. Šćukanec, Dragutin. “Ipak i u vojsci na hrvatskom jeziku”. *Kritika* 3 (1970.), br. 13: 562.-563.
63. Šišić, Ferdo. 1920. *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914-1919*. Zagreb. Matica hrvatska.
64. Šišić, Ferdo. 1920. *Jadransko pitanje na Konferenciji mira u Parizu: zbirka akata i dokumenata*. Zagreb. Matica hrvatska.
65. Šulek, Vladimir. 1938. *Diplomatska historija centralnih sila 1882-1915*. Zagreb. Tiskara Merkantile.
66. Tatić, Danijel, 2017. *Prvi svjetski rat – Talijansko bojište*. Zagreb. Despot Infinitus.
67. Tatić, Danijel. 2019. *Feldmaršal Svetozar Borojević*. Zagreb. Despot Infinitus.
68. Tatić, Danijel. 2021. *Tvrđava Pula: fortifikacijski sustav glavne austrougarske ratne luke*. Zagreb. Despot Infinitus.
69. Tuksar, Stanislav i Jurić Janjić, Monika, ur. 2019. *Prvi svjetski rat 1914.-1918. i glazba – skladateljske strategije, izvedbene prakse i društveni utjecaj*. Zagreb. Hrvatsko muzikološko društvo.
70. Vukičević, Marko. 2020. *Zagreb 1914.-1918: grad i stanovnici u Velikome ratu*. Zagreb. Despot Infinitus.

71. Zanimović, Joško. 2016. *Šibenska ratna luka u Prvom svjetskom ratu*. Šibenik. Državni arhiv u Šibeniku.
72. Zanimović, Joško. 2018. *Šibenik u Prvom svjetskom ratu*. Šibenik. Državni arhiv u Šibeniku.

Historiography and the Culture of Remembrance of World War I in Croatia

Summary

The historiographical treatment of World War I in Croatia over the past hundred years has been strongly influenced by dominant political and ideological factors, guiding historians towards suitable and desirable interpretations of World War I, depending on the state framework in which Croatia found itself at the time. This paper examines the dominant patterns of the treatment of World War I in Croatian and Yugoslav historiography throughout the 20th century and provides a brief overview of recent trends in the historiography of World War I in the Republic of Croatia. Furthermore, operating with the thesis that the culture of remembrance of World War I in Croatia is nearly non-existent compared to some other societies and states that participated in it, this paper offers a brief overview of the phenomenon of the culture of remembrance of World War I and the reasons for its absence in Croatian society. A special focus is set on the commemoration of the war's centenary from 2014 to 2018.

Keywords: Centenary 2014-2018, Croatia, Croatian historiography, culture of remembrance, World War I.